

Gaál Botond

A teológia mint „fölfelé nyitott” hittudomány*

Tájékozódás a hittudományokban

A hittudomány kifejezés érdekes, egyszersmind különös szóösszetétel, s mint ilyen fölkelti érdeklődésünket. Már rég honossá vált a köznyelvünkben, hétköznapi természetességgel használjuk, és nem is gondoljuk, értelmezése milyen bonyodalmat rejteget. Többes számú alakja *hittudományok* néven a Magyar Tudományos Akadémia által is hivatalosan elfogadott tudományterület, ezért javasolom, mi is fogadjuk el a használatát. Ha elfogadtuk, akkor máris magyarázatra szorul, elsősorban abból a szempontból, hogy amikor a teológiát is a hittudományok közé soroljuk, értelmezhetjük-e azt tudományként. Másképpen is fogalmazhatunk: mimódon értelmezhetjük tudományként? A jobban ismert és szélteben használt vallástudomány kifejezést is meg kell magyarázni, mert ez a 19. század terméke, és nem azonos azzal, amit a keresztyénség a teológia szóval fejez ki. Így a vallástudományt sem lehet teljesen azonosítani a hittudománnyal. Ebből következően nyomban adódik az újabb rejtély: a hittudomány szót egyáltalán azonosíthatjuk-e a teológiával? Azért érezhetjük jogosnak e kérdést, mert a hivatalos hittudomány(ok) kategória magába öleli az összes felekezet gondolati formába öntött vallási tudatvilágát, ugyanakkor a hittudományt a teológia szinonimájaként értelmezik fogalmi szempontból.¹ Olykor pedig azt olvassuk, hogy minden vallásnak van teológiája.² A Magyar Értelmező Kéziszótár hasonló véleményt fogalmaz meg, amikor a teológia szót értelmezi: „Valamely vallás tételeivel és tanításával kapcsolatos ismeretek rendszere; hittudomány.”³ Ez a kéziszótár a hittudomány szót külön nem értelmezi, hiszen itt megtette: azonosította a teológiával. Más területen gondolkodók némelyike pedig olyan következtetésre jut, hogy végül is a tanrendszerként megfogalmazott

* Gaál Botond tiszteletbeli professzori székfoglaló előadása. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2015. október 14.

¹ V.ö. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest, 2002. 169.

² V.ö. Berényi Dénes: Megnyitó gondolatok. Kézirat. Elhangzott a az első debreceni Tudomány és Teológia országos konferencián 1993. július 9-én a Debreceni Református Kollégium dísztermében. A kiemelt mondat így hangzik: „... Ilyen módon természetesen nemcsak keresztyén(y) teológia létezik, de buddhista, hindu stb. teológia is.”

³ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest, 2003. 1328.

vallási világban nincs olyan fogózó, amelynek alapján az ember döntést hozhat valamelyik teológia mellett.⁴ Így – miközben keressük a választ arra, miként tudomány a teológia – meglehetősen elbizonytalanodtunk, s ember legyen a talpán, aki ebből a zavaros helyzetből kikászálódik. Azért van ez így, mert az ókori klasszikus görög tudomány kifejezését, a *theologia* szót a keresztyénség már a 2. századtól⁵ fokozatosan kisajátította a maga tanrendszerének gondolati formába öntésére, de ezt a tudományos élet valószínűleg már elfelejtette, illetve tágabb értelmezést adott neki. Valamiképpen rendbe kellene tenni ezt az összekuszálódott helyzetet. Ami a teológia mai értelmezését illeti, a profán világ fogalmi rendszerében tapasztalható némi bizonytalankodásért⁶ őket nem hibáztathatjuk, mert a zavar a „vallási” világban keletkezett, s ezt a külső szemlélő nyilvánvalóan csak értetlenséggel figyeli. Először tehát nekünk illik lépni. Előadásommal az első lépések egyikét vállalom, és örülök, hogy ezt Kolozsvárott mondhatom el a Protestáns Teológiai Intézet tudós hallgatósága előtt.

Fogalmi betájolás

Meglátásom szerint bátran érdemes visszatérni ahhoz, hogy a teológia kifejezést a keresztyén tanrendszer számára tartjuk fenn,⁷ és jobb híján, a magyar nyelvben immár bevett kifejezéshez, a hittudományhoz társítjuk. Érdemes ezt fölállalni és egyértelművé tenni, mert egyébként káosz keletkezik a fejekben, amikor halljuk a „vallás és tudomány”, a „hit és tudomány”, vagy akár a „vallástudomány”, a „felekezettudomány” homályos párbaállításokat,⁸ valamint a félreérthető „teológia és tudomány” szópart, amelyet ugyanakkor lehet jól is

⁴ Hasonló véleményt fogalmaz meg Jékely Gáspár: Tudomány és dogmatika című írása: „... a vallásos érzés sziklaszilárd talajára – a mítoszok, szent könyvek és értelmezésük sokfélesége folytán – véghetetlen számú vallási dogmatika építhető fel, és a köztük való választásnak nincs semmilyen támpontja.” *Természettudományi Közöny*, 2000. 9. sz. 131. évf., 387.

⁵ A 2. században élő apologéták kezdték használni gyakrabban a teológia (theologia) szót és ez a gyakorlat, ha lassan is, átment a keresztyénség gondolatvilágának egyre tudományosabb kifejezésrendszerébe.

⁶ Nyelvészeink véleményéből úgy tűnik, nehéz eldönteni, hogy vajon a hittudomány(ok)-e a tágabb értelmezés, amely magába foglalja a teológiát is, vagy fordítva, netán a kettő azonos?

⁷ A Kolozsvárott 2005-ben kiadott *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára* (Szerkesztette: Kozma Zsolt. Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában) a 147. oldalon a teológia szót így határozza meg: „Az Isten Igéjén alapuló keresztyén tudomány.”

⁸ Magyar nyelven ezekhez külön magyarázatot kellene fűzni. Például a magyar „vallástudomány” szót ilyen alakjában nem igen lehetne lefordítani németre vagy angolra, mert ezeken a nyelveken nincs szó szerinti megfelelője.

értelmezni.⁹ Zavarban voltak ezzel a legnagyobb teológusok is, és miközben ragyogó teológiát műveltek, azon nem gondolkodtak el alaposan, hogy vajon hová is lehetne sorolni azt, amit éppen ők maguk is művelnek. Karl Barth a legjobb példa erre, aki a teológiát „kísérletként” vagy „vizsgálódásként” fogta föl, amiben van némi igazság, de korántsem fogadható el mélyen átgondolt meghatározásnak. Barth úgy gondolkodott, hogy ennek a vizsgálódásnak a tárgya határozza meg a teológiai gondolatokat, azaz Istennek mint vizsgált „tárgynak” a saját, bennerejlő racionalitása vezetheti az ember teológiai gondolkodását, amiből logikusan következik az ún. *természeti teológia* teljes félretétele.¹⁰ A teológia művelésével az ember voltaképpen a lehetetlent kísérel meg az isteni kijelentés titkainak megfejtésekor – vélte Barth.¹¹ Még a halála előtt, amikor egyik neves tanítványa, a skót Thomas F. Torrance elmondta neki a tudományos gondolkodás szerkezetét, jelesül az alacsonyabb és magasabb gondolati szintek szerepét és egymáshoz való viszonyát, s azt is, hogy ezt a teológiában is lehet alkalmazni, egy pillanatra meghökkent és így fejezte ki magát: „vak tyúk voltam, hogy ezt az analógiát eddig nem vettem észre”.¹² A természeti teológiát tehát nem félre kell tenni, hanem megkeresni annak érvényességi helyét, illetve szintjét a teológiai gondolkodásban. Amikor a keresztyén gondolkodás és az egzakt tudományok kétezer éves kapcsolatát vizsgáltam, magam is arra a következtetésre jutottam, hogy a két terület gyakran segítette egymást, olykor pedig gátolták egymás fejlődését.¹³ Kapcsolatuk

⁹ Debrecenben a DRHE Dogmatikai Tanszéke gondozásában működő Hatvani István Teológiai Kutatóközpont már nyolc ún. TUDOMÁNY ÉS TEOLÓGIA országos, ökumenikus konferenciát rendezett és a kiadványsorozatának is ez lett neve. A konferencia baráti köréhez csatlakozó tudósok számára már nem jelent értelmezési nehézséget a szópár használata, mert természetesnek tekintik az interdiszciplináris szemléletet.

¹⁰ V.ö. J. B. Webster: Barth, Karl (1886–1968). *New Dictionary of Theology*. Ed. by Ferguson, Wright, Packer. Intervarsity Press, Downers Grove, IL., Leicester, England, 1988. 77–78.

¹¹ Das Wort Gottes als Aufgabe der Theologie című 1922-es előadásában fejtette ki Barth, hogy nem tudunk Istenről beszélni, de mégis ezt kell tennünk. Megjelent: *Barth Gesamtausgabe. Vorträge and kleinere Arbeiten 1922–1925*. GA III/19, 144–176. 160.

¹² V.ö. Thomas F. Torrance: *Space, Time and Resurrection*. The Handsel Press, Edinburgh, 1976. Preface XI. Valójában Torrance az ún. természeti teológia helyét magyarázta el Barthnak, azt a gondolatot, hogy a tudományos gondolkodás szerkezete szerint az alacsonyabb szintű tudás helye és szerepe egy magasabb szintű tudás felől dönthető el. Erre az analógiára válaszolt Barth az idézett módon.

¹³ Szemléletesen bemutatja e kérdés egyetemes vonatkozását az irodalomtörténet oldaláról a Debreceni Egyetem rektorának bevezetője a 6. Tudomány és Teológia Konferencián. V.ö. Imre László: A szellemi és erkölcsi emelkedésért. In: *Rend és szabadság a min-*

azonban elvitathatatlan, sőt ez válhatott az európai civilizáció ily mérvű kiemelkedésének egyik mozgató rugójává.¹⁴ A tudománytörténészek arra is fölfigyeltek, hogy a vallások általában alig, a keresztyén hittudomány azonban jelentős kapcsolatban állt a mindenkori tudományokkal.¹⁵ Ez is indokolja tisztázó szándékunkat.

Ami zavart okozhat

Mivel a hittudomány kifejezést középpontba állítottuk, jó ha már az elején megemlítjük, hogy más összefüggésben a „hit és tudomány” gyakori párba-állítására nem igazán tűnik szerencsésnek. Ugyanis a hit a keresztyén gondolkodás területén azt a fajta elkötelezettséget jelenti a teológia tárgya iránt, amely az élő Istenhez való hűségről és „szívbeli bizodalomról” szól.¹⁶ Enélkül nem lehet művelni a teológiát, mert betéve tudhatja valaki az összes hittételt és könyv nélkül ismerheti a Bibliát, ha nincs élő hite, nem fog előbbre jutni a hittudományban.¹⁷ A hitnek olyan szerepe van, miként a tudományok műveléséhez is kell valamilyen elkötelezettség, valamilyen *sui generis* belső indítatás, vonzalom, amely viszi az illetőt előbbre a választott tudománya művelésében. A keresztyén hit hasonló ahhoz, amikor valakinek van valamilyen látása a tudomány területén, s ez biztos „hitet” kölcsönöz neki, sőt oda köti őt e „látáshoz”, és elkötelezi a remélt igazság megtalálására.

A leggyakoribb gondot, sőt olykor zavart akkor tapasztaltam, amikor a hittudományt összehasonlítják az egzakt tudományokkal, és mindjárt a megfigyelés, megismételhetőség, ellenőrizhetőség kérdéseit vetik föl, ami a hittudományban nincs meg – gondolják sokan hallgatólagosan. Néhányan ezt le is írják, s a megfogható, tapasztalható tények hiányát említik, mint a két terület közötti különbség elválasztó jegyét. Alapvetően ebben igazuk van a saját nézőpontjukból, de a teológia nem erre gondol, amikor keresi a „kapcsolatot” a

denségben. Tudomány és Teológia sorozat. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005. 9–13.

¹⁴ V.ö. Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból.* DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2003. 214 lap.; Valamint Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása.* DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007. 132 lap.

¹⁵ V.ö. Jáki Szaniszló: *Teremtés, Krisztus, Tudomány.* In: *Jel.* 2005. IX. 197–202. 197. Jáki ezeket írja: „A továbbiakban csupán a keresztyén vallást vizsgálom, mert csak a keresztyén vallás volt valaha, és van ma is jelentős kapcsolatban a tudománnyal. Ezt világosan kell látnia mindenkinek, aki komolyan veszi a tudomány történetének tanúságát.”

¹⁶ V.ö. *Heidelbergi Káté* 21. kérdés–felelet.

¹⁷ Más megfogalmazásban ez Berényi Dénes többször hangsúlyozott gondolata.

hittudomány és az egzakt tudományok között. A tudományművelésben a megfigyelés, a megismételhetőség és ellenőrizhetőség a módszer kérdéséhez tartozik, nem a tudomány tárgyának kérdésköréhez, vagy éppen meghatározásához. Az is fokozhatja a bizalmatlanságot és zavarhatja a külső szemlélőt, hogy olykor a tudományok esetében is hallatlan sokféle és tarka megállapítás lát napvilágot mérvadó tudósoktól. Kiragadott példát említve, az egyik nem rég elhunyt matematikus akadémikusunk véleménye szerint a matematika tulajdonképpen a filozófia és a művészet határterülete, illetve együttese.¹⁸ Ezek hallatán magam arra a pozitív álláspontra helyezkedtem, hogy minden vélemény tiszteletben tartásával azokban keresem a fölhasználható gondolatot. Vannak a hittudomány területén is érdekes megnyilatkozások, pl. a Magyar Tudományban éppen az egyik teológus számolt be arról, hogy némelyek szerint a hittudománynak is lehetnének axiómái, s ezek azonosak volnának az Apostoli Hitforma állításaival.¹⁹ Nyilvánvalóan látszik, hogy e gondolatot fölvető teológusok nem ismerik jól az axiomatizálás mibenlétét, ugyanis minden *axiómarendszernek ellentmondásmentesnek, függetlennek és teljesnek kell lennie*. Ilyen a keresztyén teológiában nincs, mert mindegyik hittétel Krisztusra nézve érvényes, ezért *ad absurdum* a teológiának egyetlen axiómája lenne: Jézus Krisztus. De ő nem lehet axióma, mert ő nem az emberi elme által kigondolt és választott tétel, vagy kiindulásul szolgáló gondolati alapigazság, hanem a Szentháromság második személye, aki nem a gondolat terméke, hanem a keresztyén hit számára élő isteni személy.

Hová soroljuk a teológiát?

Igazából azt szeretnénk tudni, hol helyezkedik el a teológia az ember szellemi tevékenységének gazdag világában. Szerintem ott érdemes kezdeni a dolgot, hogy számba kell venni az emberi szellem lehetőségének fajtáit. Ez a legtermészetesebb gondolat, hiszen figyeljük meg, a mérvadó tudósok ott kezdik az eligazodást, hogy melyik terület mivel foglalkozik. Tehát a tárgynál. Hogy hová tanácsos besorolni egyes szellemi tevékenységeket, azt a tárgya dönti el. Ennek megfelelően én a következő területekre osztom föl az ember szellemi tevékenységét: tudományok, filozófiák, művészetek, vallások és keresztyén hittudomány.²⁰ Először tehát tisztáznunk kell, melyik területnek mi a tárgya, s

¹⁸ V.ö. Virágos Márta: Gyires Béla élete és tudományos munkássága. In: *Gerundium*. Egyetemtörténeti közlemények. MMXIV. Vol. V. nr. 1–2. 142.

¹⁹ V.ö. Gánóczy Sándor: Milyen értelemben lehet tudomány a keresztyén teológia? *Magyar Tudomány*, 2012/10. 1261–1262.

²⁰ V.ö. Beck Mihály: Filozófia, művészetek, tudomány, vallás. *Educatio*. 18. évf. 1. sz., 2009/1. 144–146. Beck Mihály írásából kiderül, mennyire nehéz csoportokba foglalni az

ezt követheti a terület művelésének, illetve a tárgy vizsgálatának módszere. Ha ezt a sorrendet elfogadtuk, magunkban is elindult egyfajta rend kialakítása.

Arra most nincs lehetőségünk, hogy az egyes területek tárgyait tisztázzuk. Egyébként ez lehetséges, elég jól körvonalazottan.²¹ Bennünket most az érdekel, hogy a teológia miként lehet hittudomány. Kezdjük azzal, hogy egy kivétellel az összes felsorolt szellemi terület a tárgyat a teremtett világból veszi, és mindenkit a tárgy tesz azzá, ami; jelesül matematikussá, fizikussá, történésszé vagy irodalomtudóssá, mivel hogy azzal foglalkozik, ki-ki a tárgyának megfelelő módszerrel.²² Ez vonatkozik a filozófiákra, a művészetekre és a vallásokra egyaránt. Keresztyén nézőpontból is ez így helyes, mert az ember a teremtettségi mivoltú értelménél fogva ezt az ajándékot kapta a „*hajtsátok uralmatok alá*” (Gen 1,28) parancs által. Azaz: ismerjétek meg ezt a világot, alkossatok kultúrát, műveljétek a tudományt.

Hittudomány: a teológia fegyelmezett művelése a tárgya szerint

Idáig rendben is volnánk. De hát ott van a hittudomány, s erre gondoltunk mint egyetlen kivételre. Mit kezdjünk ezzel? Hová soroljuk ezt a tárgya szerint? Fontoljuk meg alaposan és figyeljük meg, hogy eme egyetlen szellemi terület kivételével az összes többi esetében, annak művelése során az *ember van fölül a tárgyának* a maga istenadta képességeivel. Tehát van értelme a kutatói munkájának, a világ megismerésében biztosan haladhat előre. A művészetben a szép, jó és igaz iránti vágyakozás kifejezése a teremtett mindenséget dicséri. Az emberi képesség itt is rendkívülit alkot. Ez így van jól, mert az ember is csak teremtmény, mégha a teremtés koronája is! A keresztyén hittudomány esetében azonban más a kiindulási helyzet, mert minden annak bevallásával és előre bocsátásával kezdődik, hogy az ő esetében *a tárgy van fölül az embernek*. Ugyanis a keresztyén hittudomány tárgya maga az élő Isten és az ő kijelentése. Ez a kijelentés a Szentírásban adatott, mégpedig oly módon, hogy

emberi szellem tevékenységét. Az itt olvasható felosztás nagy mértékben hasonlít a szerző általános használt besorolásához.

²¹ V.ö. Beck Mihály: Filozófia, művészetek, tudomány, vallás, i.m. 144. Itt egy ún. Venn-diagrammot találunk, amely a tudomány, a művészet, a vallás és az etika, filozófia területek egymáshoz viszonyítását mutatja szokásos halmazelméleti ábrázolással. Beck Mihály megjegyzi, hogy a tudományokat jelképező kör csak az egzakt tudományokat foglalja magába, és nincs metszete a vallás nevű körrel, ezért eme ábra szerint csupán közvetett kapcsolatuk van a művészetek, illetve a filozófia-etika halmazok révén. A későbbiekben ezt az ábrát vesszük alapul, de a tudományok körébe besoroljuk a humán tudományokat is.

²² Ezt a tényt jól példázzák a Debrecenben tartott 6. Tudomány és Teológia Konferencia előadásai. V.ö. *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és Teológia sorozat. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005.

ezt az ember fölfoghatja ugyanazzal az értelmével, amelyikkel a matematikában, genetikában, kémiában, földrajzban, történeti és nyelvészeti tudományokban gondolkodik. Nincs ugyanis kétféle értelem, az emberi elme számára nincs külön terület a (profán) tudományok és külön a hittudomány számára. Tárgyát tekintve csupán a hit, illetve az elkötelezettség válfaja különbözik. Ezért a hittudományban a véges birkózik a végtelennel, és a saját területén számot ad az istenismeretéről a hite szerint. Ugyanezt teszi a többi tudomány is a tárgya iránti elkötelezettsége rendjén. A keresztyén hittudományt ezért nem lehet besorolni a vallások közé sem, mert a keresztyénség istene nem a vallások panteonjában felsorakozó istenségek egyike (Zsolt 86,10; Ézs 43,11; 45,5), amely az emberi elme szüleménye volna. Olyan nincs egyik vallásban sem: *ho logosz szarx egeneto! Az Ige testté lett! Verbum caro factum est!* (Jn 1,14) – amint ennek a díszteremnek a központi felírata is hirdeti nagy betűkkel. Ez olyan horderejű történeti tény, amelyhez fogható nincs semelyik más vallásban. Ezért másképpen és élesen fogalmazva: először feltételezni a világ valóságát és utána kérdezni azt, hogy létezik-e Isten, a keresztyén gondolkodás szempontjából értelmetlen kérdés. A keresztyén teológiában ugyanis minden azzal kezdődik, hogy Isten Jézus Krisztusban volt, a világ teremtője jött el az Ő személyében és magára vette a teremtettségi létet. Innen tudjuk, hogy van teremtés, és a mindenségnek pedig van Teremtője. Ebben a krisztusi történeti tényben látszik igazából, hogy az értelem által kutatott és magyarázott isteni kijelentés, illetve az abban nekünk hit által ajándékként adatott és fölfogott Isten fölötté van az embernek, túlhaladja ezt a világot. Ezért fontos az, hogy *kata physin* vizsgáljuk az értelmünket meghaladó tárgyat, amint ezt a régiók mondották, azaz a természete szerint, a tárgyának megfelelően. És itt következik az a magától értetődő dolog, amely lényegében meghatározza azt, amit mi hittudomány alatt érteni szeretnénk. Nevezetesen azt, hogy a kijelentés nekünk a Szentírásban adatott, és mi ennek alapján akarunk *fegyelmezett teológiát* művelni. Ennek a mikéntjét a *Rend és szabadság a mindenségben* című 6. Tudomány és Teológia Konferencián tárgyaltuk részletesen.²³ A megkívánt fegyelmezett szellemi munkát viszont éppen az határozza meg, hogy milyen ez a kijelentés, és miként kell azt érteni a teológia nézőpontjából.

A kijelentés nyitott világa

A Szentírás úgy áll előttünk, mint az isteni kijelentés nyitott világa. A kijelentett tényeket nem lehet mindenestől a racionális elme tárgyává tenni (Ézs 45,15), ugyanakkor nem is értelemellenesek, hanem igenis az ember számára

²³ V.ö. Gaál Botond: A rend és szabadság keresztyén gyökerei az európai civilizációban. In: *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és Teológia sorozat. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005. 119–136.

fölfoghatóak, és magyarázható üzenetet hordoznak. Ezért amikor megfejtünk egy isteni titkot, pl. azt, hogy miért legnagyobb a szeretet (1Kor 13,13), akkor újabb titkok tárulnak a hitben gondolkodó ember elé, s ez így sorjázik tovább. Tehát nem az következik be, hogy a titkok feltárulásának véges sora után eljutunk Isten teljes ismeretére. A kijelentés titkainak feltárása egy végtelen folyamat. Ehhez a megismerő aktushoz szükséges a Lélek ajándékaként nyert hit. Ily módon az isteni kijelentés egy olyan nyitott rendszert képez, amelynek fölfogásához, alkalmazásához ismét csak a hit ajándéka szükséges, s ezért nevezem én a Szentírást a mindenkori emberhez szóló felülről jövő és felülről megnyitott isteni üzenetnek. Nem mi nyitottuk meg, hanem maga a tárgy vált alannyá ebben a tényben. Mármost az erre épülő hittudomány, a keresztyén teológia gondolati szerkezete is csak nyitott lehet. Ugyanakkor a többi tudomány is a tárgyának megfelelően a teremtett valóság megismerésére nyitott²⁴, de ez a megismerés is mint lehetőség isteni ajándék. Így érthetjük meg, miért mondja a 111. zsoltár 2. verse: „*Nagyok az Úrnak tettei és kikutathatják mindazok, akiknek abban kedvük telik!*” Ez van belevésve a kőbe Cambridge-ben a Cavendish Laboratory bejárata fölé, méghozzá a világ akkori legnagyobb fizikusa, James Clerk Maxwell kérte így. „Az Úr tetteibe” beleértjük Isten teremtői munkáját is a maga teljességében, amelyet a szintén teremtettségi mivoltú emberi képességekkel kutathatunk. De beleértjük ezt is: Isten az ember sorsát úgy rendezte itt a Nap alatt, hogy érette „az Ige testté lett”! (Jn 1,14) Ő nyitotta meg magához az utat Jézus Krisztusban. (Jn 3,16)²⁵ Gyakran ezt említik úgy, mint a Szentírás szívéét, központi mondanivalóját. Éppen az illetén való „fölfelé nyitottsága” miatt jeleztük, hogy a keresztyén tanítás, illetve tanrendszer, azaz a teológia, annak ellenére, hogy használ vallási elemeket is, nem tartozik a teremtett mindenségre épülő vallások világába. Akkor micsoda? Válaszom: *Fölfelé nyitott hittudomány!*

A teológia mint „fölfelé nyitott” hittudomány

Az ember szellemi életének ezt a területét az egyház sem teheti zárttá a maga előírásaival. A dogmák is erre a nyitott szellemiségre kell hogy épüljenek, de semmiképpen nem örökre rögzült igazságokként, mégha azt a tanítói hivatal, a zsinat vagy a pápai családhatatlanság tekintélye pecsételte is meg. A reformátorok mutatták meg ezt a nyitottságot a legplasztikusabban, amikor azt hangsúlyozták, hogy „aki Isten igéjéből jobbra tanít bennünket, annak

²⁴ Erről Polányi Mihály műveiből tudhatunk meg sokat, elsősorban a *Personal Knowledge* című könyvéből, amely magyarul is megjelent *Személyes tudás* I–II. címmel (Atlantisz Könyvkiadó, 1994).

²⁵ „Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő Egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Jn 3,16)

köszönetünk nyilvánításával készek vagyunk engedni”!²⁶ De a reformátorok további idézése helyett – ha már a római egyház tekintélyi tanrendszerére utaltunk – most illőképpen a katolikusok két kiváló teológusát érdemes megszólaltatni. Karl Rahner 1971-ben mondta: „minden definiált dogma előrefelé nyitott”.²⁷ Joseph Ratzinger pedig a dogmaformulákról így nyilatkozott 1966-ban: „Minden dogmaformula dupla elégtelenségben szenved. Egyrészt a miatt a távolság miatt, amely a kifejezendő valóságtól elválasztja, másrészt a történetileg relatív embervilág miatt, amelyben a hívők ezzel a formulával hitbeli ismeretüket kifejezésre kívánták juttatni. Emiatt aligha lehet őket teljes mértékben végérvényesnek tekinteni”.²⁸ Vajon miért van ez így? Meggyőződésem szerint azért, mert a teológia is pozitív tudomány, tehát ismereteket szerez, azokat rendszerezi és ennek alapján következtetéseket von le, szabályszerűségeket, összefüggéseket állapít meg a teljes Szentírás alapján. A szemlélet tehát ugyanaz, mint a többi tudomány esetében, csupán más a tárgya, s az ismereteket a saját tárgyának megfelelő módon rendezi összefüggő rendszerbe. Nagyon fontos a *közös szemlélet* hangsúlyozása, és nem több. A teológus nem akarja megoldani, föltárni a természet törvényeit, de azok értelmezéséhez olykor igenis nyújthat és számos alkalommal nyújtott is *szemléletet*.²⁹ Ilyen volt többek között a komplementaritás, vagy Newton és Maxwell törvényeinek megalkotása. Végére is az egzakt tudomány művelői is rácsodálkoznak a világ harmóniájára, szép rendjére, miképpen ezt olvassuk ki John D. Barrow fizikus barátom megállapításából: „... úgy vizsgáljuk a természetet, mintha azt egy a miénkkel nem azonos értelem rendezte volna el. A tudósok lényegében ezt teszik, akár vállalják nyíltan ezt az eszmét, akár nem, másképpen nem lennének tudósok.”³⁰ Tehát a tudósok is valamilyen nem ismert dolgot keresnek, valamilyen titkot akarnak föltárni a teremtett valóságból, hogy annak megismeréséhez egyre közelebb jussanak. De a művészek is így vannak ezzel, amint Auguste Rodin szépen megfogalmazta: „A művész ... lát, vagyis szemét mintegy szívébe helyezve kiolvassa a természet titkait”.³¹ Az ember itt is

²⁶ *Második Helvét Hitvallás*. Előszó. Az itt lévő mondatot a különböző fordítások más-ként fogalmazzák, de a lényege az, amit fent mi is közöltünk idézőjelben.

²⁷ Karl Rahner: *Zum Begriff der Unfehlbarkeit in der katholischen Theologie*. In: Rahner, Karl (kiad.): *Zum Problem der Unfehlbarkeit*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1971. 9–26. 10. (Idézi. Gánóczy Sándor, i.m. 1261.)

²⁸ Joseph Ratzinger: *Das Problem der Dogmengeschichte in der Sicht der katholischen Theologie. AG für Forschung des Landes Nordrhein–Westfalen, Geisteswissenschaft, Heft 139*. Köln–Opladen. 1966. 25. (Idézi. Gánóczy Sándor, i.m. 1261.)

²⁹ V.ö. Beck Mihály: *Filozófia, művészetek, tudomány, vallás, i.m.* 144.

³⁰ John D. Barrow: *A fizika vilásképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 35.

³¹ Forrás megjelölése nélkül idézi Berényi Dénes: *Természettudomány és vallás az ez-redfordulón*. In: *Természet világa*. 2000. június., 244.

fölötte van a tárgyanak, csak a művészet ugyanazt a valóságot más oldalról és más színekkel láttatja a természettudományokhoz képest. Ami pedig a teológiát illeti, tárgya fölötte lévén az azt fölfogni akaró embernek, nem lehet más, mint a Szentírás nyitottságára építő tudomány, mégpedig úgy, hogy az mindig „fölfelé nyitott” hittudomány.

A fiatalokhoz szólva, ilyen szemlélettel érdemes tanulni a teológiát, mert mindenkire vár egy feladat, amely felé halad az ember, mégha alig veszi is észre, hogy őt ez a cél vezeti az eleve elrendelt útján. Ha nyugtalanok vagytok, az természetes dolog, mert keressetek az értelmes és boldog élet titkát, ezért ne aggódjatok, mert ebben a „fölfelé nyitott” világban hitetekkel bizonyosan megtaláljátok azt a szolgálatot, amelynek életeteket fogjátok szentelni.

Nagytiszteletű Szenátus! Rektor Úr! Főtiszteletű Püspök Úr! Kedves Vendégek és ifjú Barátaim!

Hálásan köszönöm azt a szeretetet és megbecsülést, amellyel a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet engem kitüntetett a tiszteletbeli professzori cím adományozásával. Hálás vagyok azért, hogy tudományos munkásságomat ilyen magas elismerésben részesítették. Számomra Erdélyország szíve, Kolozsvár, s benne ez az Intézet úgy tűnik föl, mint a magyar kultúra és tudományos élet egyik legértékesebb és legszebb gyöngyszeme. Hatalmas történelmi örökség hordozója! Ez volt a tanulsága a délelőtti előadásoknak is. Ezért szívem mélyén ezt a kitüntető címet a legnagyobb megtiszteltetésnek érzem, mert olyanoktól kaptam, akik hittel és hűséggel odaszentelték magukat az egyházukért s ezzel az egyetemes kultúráért és a magyarság jövőjéért! Hadd fejezzem ki az Intézet Szenátusának, Rektor Úrnak és valamennyi hallgatójának őszinte köszönetemet, nagyrabecsülésemet, jókívánásaimat és reménységemet Jeremiás próféta szavaival: *„Ezt mondja a Seregek Ura, Izráel Istene: még házakat, mezőket és szőlőket fognak venni ezen a földön!”* (Jer 32,15)

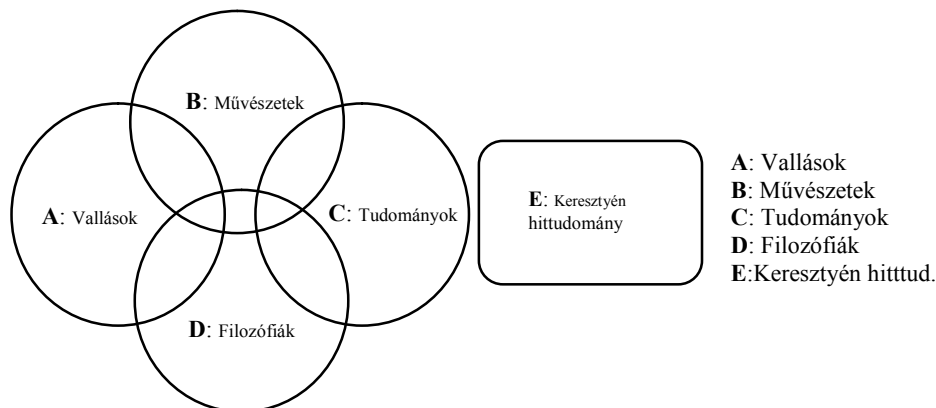
Amik nem hangzottak el az ünnepélyes székfoglaló előadáson: szemléltető rész

Az ember szellemi tevékenységének szemléltetésére is szokták alkalmazni az ún. Venn-diagramot. Bár ezt a matematika területéről vették át, jelesen a halmazelméletből, s ilyenkor az a kételyes gondolatunk támadhat, hogy egyáltalán lehet-e alkalmazni ezt az ábrát a szellemi területekre, mint halmazelméleti sokaságokra. Úgy tűnik, eléggé nehezen, mert a különböző területekhez tartozó fogalmak, tények, ismeretek mint halmaz-elemek alig engedik magukat összehasonlítani, pláne azt keresni, hogy van-e valamilyen kapcsolat az egyes halmazok elemei között. Mégis megpróbáljuk az ábrázolást, mert ha nem is tökéletesen, de hozzávetőlegesen adnak valamilyen elképzelést az egyes szellemi területek viszonyáról. Ennek kapcsán az olvasónak lehet és

szabad ellenvéleményt vagy kérdést megfogalmazni, illetve jobbító szándékú javaslatot is tenni. Ezeket köszönetünk nyilvánításával fogadjuk.

Nem részletezünk mindent, mert most a keresztyén hittudomány helyét keressük az emberi szellem tevékenységének széles skáláján, ezért az ezt reprezentáló halmazt szögletes formával jelenítettük meg, a sarkokat kissé lekerekítve. Amint a tanulmányból is kiderül, mi az ember szellemi tevékenységét egyelőre öt nagyobb területre osztottuk föl, és ennek megfelelően készítettük el az őket reprezentáló halmazokat: tudományok, filozófiák, művészetek, vallások és keresztyén hittudomány. Ez utóbbi szerint a teremtés művét lehet szemlélni az ember oldaláról és Isten szemszögéből. A Bibliában is gyakran találkozunk ilyen esetekkel. Először mi az emberi értelem oldaláról nézzük a viszony-ábrákat. Ami a keresztyén hittudománynak a többi területhez való viszonyát illeti, határozottan leszögeztük a „tárgy”, a „módszer” és a „szemlélet” kulcs-szerepét, ennek megfelelően készítettük el az ábrákat is.

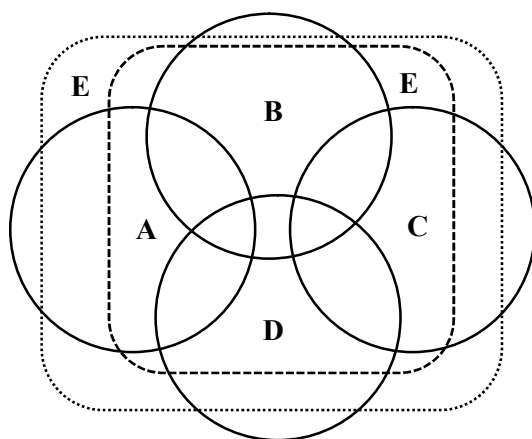
Ha az egyes szellemi területek *tárgyát* vesszük alapul, akkor egy olyan ábra látszik helyesnek, amely szerint a keresztyén hittudomány külön áll a többitől.

Az első négy terület ugyanis mind a teremtett mindenséghez tartozik, illetve a teremtettségi léthez kötődik, beleértve az ember értelmi képességét és lelki tulajdonságait is. Ehhez képest – a keresztyén hittudomány biblikus látása szerint – Isten az „egészen más” léttulajdonsággal bíró valóság. (Zsolt 86,8; 86,10; Ézs 45,5) Ezt másként úgy fogalmazhatjuk a teológia nyelvén, hogy a kijelentett ige Istennel azonos, az emberi értelem pedig a teremtett világhoz tartozik. Ezt fejezi ki az első ábracsoport.

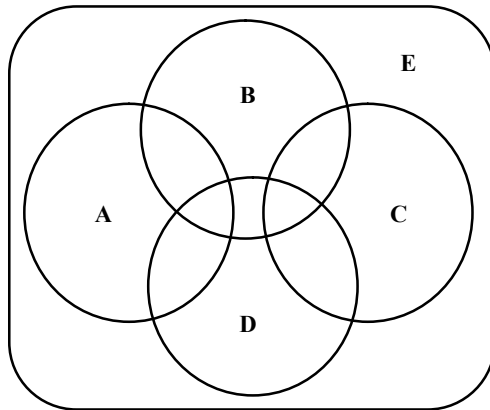
Ha a tárgyhoz tartozóan vizsgáljuk az ember szellemi tevékenységének *módszerét*, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a keresztyén hittudomány igen gyakran használja ugyanazokat a vizsgálati módszereket és gondolati következtetéseket, amelyeket a profán tudományok is használnak. Talán kevesebbet a művészetek módszeréből, de többet a filozófia és a vallások kínálta lehetőségekből. Ezekre számos szemléltető példát lehetne fölhozni. Ugyanakkor

a keresztyén hittudományoknak vannak sajátos módszerei, amelyek során a teremtettségi mivoltú emberi értelem lehetőségeit, azaz az ismeretszerzés módját, vagy a valóság kiábrázolásának, feltárásának, előadásának mikéntjét fölhasználva a teljes Szentírás összefüggésében építi föl a saját tudományos világát. Ezt jelzi az, hogy a lefedett metszeteken túl ér a kontúrja. Mindehhez szorosan és elválaszthatatlanul kapcsolódva a keresztyén hittudomány – immár a hit elkötelezettsége segítségével – alakítja ki a *szemlélet* körébe tartozó ismeretek halmazát, vagy összefüggéseit, amelyeket szintén megoszthat a többi szellemi területtel. Itt már példát kell hoznunk arra, mire is gondolunk. Egyik szép példa Newton abszolút térre és abszolút időre vonatkozó definíciója, amely eléggé ismert. A másik szép példa viszont kevésbé, nevezetesen a bibliai szeretetértelmezés, amely jelentős szerepet játszott Maxwell gondolkodásában, amikor is az „egészről a rész felé” gondolatot tartotta helyesnek, s ennek kapcsán fölírta az elektromágneses erőterre vonatkozó parciális differenciál egyenleteket. De a híres komplementaritás gondolata is már megjelent a 431. évi efézusi, de méginkább a 451. évi kalcedoni zsinaton Krisztus kettős természetével kapcsolatban. Ezt a szemléletet aztán jól tudta használni a kvantumfizika. További komoly példaként említhetjük, hogy mostanság már fizikai eszkatológiáról is beszélnek, amely szintén a keresztyén teológiai fogalomtárból származik. Ugyancsak a szemlélet kérdéséhez lehet sorolni Georg Cantornak a végtelenek számosságára vonatkozó elméletét, amelyet viszont éppen a keresztyén hittudomány tud felhasználni a trinitás jobb értelmezésekor. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy a szemlélet kialakítása a módszerhez képest másabb, bővebb vagy mélyebb értelmi munkát jelent, ezért az alábbi ábrán a pontokkal és vonásokkal körülvevett két négyszögű alakzat jelzi a diagramon a keresztyén hittudomány illetékességi körzetét.

- A: Vallások
- B: Művészetek
- C: Tudományok
- D: Filozófiák
- E: Keresztyén hittudomány

A keresztyén hittudománynak számolnia kell azzal is, hogy az isteni kijelentés világa, amelyre fölépíti egész rendszerét, az ember számára a kijelentő Isten nézőpontjából válik valóságos ismeretvé a hit által. Paul Daviestől kölcsönvett kifejezéssel: az Isten gondolatai felől próbáljuk megérteni a kijelentés értelmét. Pál apostol a Kolossébeli gyülekezetnek írt levelében, a 3. rész 3. versében ugyanezt így mondja: „A mi életünk el van rejtve Istenben a Krisztussal!” Ez tömören fejezi ki mindazt, amit az alábbi ábrán látunk, amikor is a keresztyén hittudomány – ebben a felfogásban – lefedi az összes területet, túlérve azok határain.

- A: Vallások
- B: Művészetek
- C: Tudományok
- D: Filozófiák
- E: Keresztyén hittudomány